

ÖNÉLETRAJZ REGÉNYBEN

ATÖRTÉNETI REGÉNY veszedelmesen elburjánzott divatján már majdnem túl vagyunk. Ezzel azonban a modern regény válsága még nem oldódott meg, s innen-onnan több mint húszesztendőes vajúadásából még mindig nem született meg korszerű alakja. A regényírás terén anyagban és formában még ma is tart a keresés és forrongás. Bár talán éppen ebben a megállapodni, kifejecesedni nem tudó nyugtalan keresésben nyilvánul meg a mai regény korszerűsége legstílusosabban, mert hiszen éppen ilyen nyugtalan és forrongó maga a kor is minden elemében: politikában, világnézetben, társadalomban, gazdasági és tudományos életben egyaránt.

A különféle megoldási kísérletek között az utóbbi években egyre sűrűbben szerepelnek olyan regények, amelyek meseanyagukat egészen vagy részben az író személyes élményeiből kapják.

Mivel magyarázható az önéletrajzi regényeknek ez a mostani nagy divatja? Egyik ok kétségkívül a regény-műfaj vajúdája. Az írók minden lehetőséggel megpróbálkoznak, így az önéletrajzregénnyel is. De vannak különleges okok is s ezek is erre irányítják az írók érdeklődését. A háború óta egyre jobban érezhető, hogy az írók menekülnek a jelentől és a jelenből.

Sok esetben az erkölcsi bátorság hiánya az oka annak, hogy az írók (vagy kiadók?) kerülnek a jelen forrongó társadalmi és politikai állapotaival való foglalkozást s a közeli vagy távolabbi múltba menekülnek anyagért. Ez a menekülés gyakran valóban kényszerhelyzetből történik, mert korunk politikai berendezései, főleg a diktatúráké, nem igen kedveznek a belpolitikai és társadalmi állapotok őszinte elemzésének és esetleges bírálatának, sőt ezt legtöbbször lehetetlenné is teszik. Azonban a bátor kiállás nagyon sokszor ott is hiányzik, ahol minden nagyobb veszély nélkül megtörténhetnék. A történelemhez való menekülésnek egy másik lélektani okára Szekfű Gyula is rámutatott már. „Vannak idők — írja —, mikor az emberek számára nem marad egyéb reménység, mint hogy a történet könyvében lapozzanak és annak betűiből állítsák össze a szabadító szót, vagy ha pesszimista szándékuk és természetük, a végső lesújtó értelmet, amely kétségbeesésüket legalább annyiban nyugtatja meg, hogy igazolja jogosságát. Ilyen történeti helyzetben a nemzet jobbjai is folyamodhatnak a történelemhez.” (Magyar Szemle 1939 aug.) A történelem és a történelmi

tárgyú szépirodalom iránti fogékonyság és érdeklődés is az önéletrajzi regény felé vezethette mai íróinkat, hiszen az önéletrajz nem egyéb, mint a közelmúlt történetírása.

Ha az önéletrajzi regény nem csupán kényelmes menekülési eszköz a jelen nehézségei és az írói felelősségvállalás elől, az esztétikai célokon és szempontokon túl legtöbbször világnézeti s nem egyszer politikai elvek és állásfoglalások is irányítják az írók munkáját. Ma általában a számonkérés és számadás idejét éljük. A nagy katasztrófa és a velejáró világnézeti, gazdasági válság felvetette a felelősség kérdését. Különösen erős a számonkérésre való hajlam és a közelmúlt kritikai felülvizsgálása a fiatal, határozottan nemzeti és szociális felfogású írónemzedékben. Itt már nincs idilli kép és nosztalgikus visszasóvárgás: az írók a fiatalság kegyetlen Őszinteségével leplezik le apáik korát. De nemcsak számonkérés és leleplezés van műveikben, hanem egy igen érdekes személyi probléma is — saját életük és egyéniségük, világnézetük, szociális és nemzeti felfogásuk, törekvéseik kialakulása. Az írók azonban nem elégszenek meg a maguk sorsának és egyéniségük kifejlődésének vizsgálatával és leírásával, hanem önmagukban és életpályájuk történetében fajúk és osztályuk sorsának és lelkületének alakulását is kutatják. Van ebben valami öngazolás, de egyúttal az erők számbavétele is, mintha számotvetve a múlttal és tisztába jöve önmagukkal s fajtájukkal, lezárnák a múltat s így indulnának egy új korszak előkészítésére.

Az írók önéletrajzukban vágj önéletrajzi regénjükben maguk is rámutatnak azokra a szempontokra és célokra, amelyek őket művük megírásakor vezették. Kassák Lajos pl. a következőképpen indokolja meg, miért ír önéletrajzi művet: „Eljutottam idáig, hogy szembenézek magammal: — Ki vagy? És hogyan lettél azzá, aki vagy. Mindig az embert kerestem és bizonyos, hogy magamban is önmagam tiszta embersége érdekel a legjobban“ (Egy ember élete). Igen érdekes Illyés Gyula vallomása, hogy ugyan nem tisztán önéletrajzi, de azért erősen egyéni élményekből táplálkozó művét, a „Puszták népé“-t miért írta meg: „Nem saját életemről akarok itt rajzot adni, nem érzem semmiféle olyan magaslaton magam, honnan a mögöttem maradt táj képét akár gyönyörködtetőnek, akár irány-mutatónak mondhatnám. Egy népréteg lelkületét szeretném ábrázolni, ez minden törekvésem. Ha itt-ott mégis saját élményeimmel hozakodom elő, ezek az élmények csak magyarázó ábrák. Ami emléket, feltárok, azért tárom fel, hogy rajtuk át próbáljak leereszkedni abba a mélyen fekvő, forró rétegbe, mely retteggve rejtje gomolygó világát minden idegen tekintettől, még a tárgyilagos napvilágtól is és amelyet, tapasztalatból tudom, ha megismerni esetleg megismerhet is más, érteni csak az tudja, aki belőle származott. Én még védeni is szeretném.“ Illyés tehát azért beszél el a maga életének egyes eseményeit, hogy rajta keresztül ismerje meg a magyarság azt a társadalmi réteget, amelyből az író kiszakadt s amelynek igazáért, jobb jövőjéért harcol nemcsak ezzel a művével, hanem egész költői és írói munkásságával. Németh László „Ember és szerep“ c művét azért írta meg, hogy saját írói egyéniségének a kibontakozását tárja fel: „Egy vállal-

kozás története ez, — az első szemhunyorogató mozdulattól, mellyel a valóság fényébe lépő ember körültekint, a sorsdöntő szerepvállalásig. Ha beszélek is életem eseményeiről, csak az érdekel belőlük, ami műveimet készítette elő s szerepemet bontogatta, hogy mi lettem az értékek ege alatt és az emberek indulatai közt; arról szóljon ez az ifjúkori műveimet keretező könyv.“

Megint más Veres Péter „Számadás“ c. önéletrajza megírásának az indító oka: „Szinte hallani vélem — írja — a kérdéseket, miért mindjárt önéletrajzzal kezdi? Ez témahiány s az írói képzelő és alakító erő hiányát jelzi. Ezt csak akkor szokták az írók megírni, amikor pályájuk végére érnek, visszatekintésül. Nem vitatom, van ebben igazság. De van abban a másik közhelyben is, hogy minden író a könyveiben és hőseiben önmagát éli ki, saját élményeit, gondolatait, véleményeit adja. Mivel ezek a közhelyek, mint minden közhely, csak féligazságot fejeznek ki, én hát azt választom, amelyik nekem jobban tetszik és azt mondom: Mi értelme van 20—30 kötetben kerülgetni, köntörfalazni, rejtőzni, bujkálni, ha egyszer a cél csak az, hogy önmagamot megmutassam a világnak? Mert végül is ez a 20—30 kötetben kevésbé sikerül. A sok hős, a sok átélt helyzet és szerep összezavarja a közönség — az olvasók tudatát az íróról, ezért van aztán az írók körül egy másik irodalom, az irodalomtörténet, a személyi kultusz és a pletykák irodalma. De maga az író is elvész a sok szerep között.“

Ez a felfogás és fejtegetés szöges ellentétben van az általános irodalmi tapasztalattal. Hiszen az önéletrajz az írói kifejezésnek csak egyik szegényes módja. Az igazi, nagy alkotó írók hőseikbe öntik át önmagukat s azok sorsában sokkal teljesebben kiélik hatalmas egyéniségüket, érzelmeiket, eszméiket, vágyaikat, képzeletüket, mint szegényes, prózai életformájukban. Az önéletrajz a legtöbb írónak igen kevésbé nyújtana alkalmat fenséges eszméi, megrázó érzelmei kifejezésére és teremtő képzelete érvényesülésére. Az alkotó egyéniséget és belső élményeit mindig olyan formában fejezi ki, amelyben ezt a kifejezést a legtokéletesebben tudja elérni: ez a forma bizonyos esetben lehet az önéletrajz is, de csak ritkán és csak egyszer.

Éppen ily kevésbé meggyőző Veres következő megállapítása: „Az önéletrajz nem irodalom a szó szokásos értelmében. Más a valóság irodalmi bármilyen hű megjelenítése és más az igazi valóság megírása. Mindegyik becsületes munka a maga helyén, de az önéletrajz csak az utóbbi lehet.“ Elhisszük, hogy Veres Péter a maga önéletrajzát ilyen „becsületes“ munkának szánta — és az is. De ezt az önéletrajzi művekről általánosságban igazán nem lehet állítani s még kevésbé indokolt az ilyen megkülönböztetés a szépirodalom és a valósághoz erősebben ragaszkodó irodalom között. A költő, amikor függetleníti magát a nyers valóságtól, éppen a lényegeset keresi és ragadja meg, míg a tudós önéletrajzíró görcsösen kapaszkodva a hétköznapi apró-cseprő eseményeinek valóságához, igen sokszor éppen a legjellemzőbbet és leglényegesebbet nem tudja sem meglátni, sem kifejezni. Arról nem is szólunk, mennyi tévedés lehet és van is az olyan művekben, amelyeknek legfőbb forrásuk a gyarló emlékezet. Ehhez

járul még a szándékos vagy öntudatlan hamisítás, szépítés stb. Az önéletrajzokat és önvallomásokat igazán nem lehet a valóság tökéletes megörökítőnek tekinteni.

Amilyen különböző céllal írják az írók önéletrajzi műveiket. éppen olyan eltérő a dolgozásmódjuk is. Nagy általánosságban három fő-típusba lehet sorolni ezeket a munkákat. A legtöbb köztük tiszta regény. Az író szabadon alakítja a nyersanyagot, a szereplők nevét elhallgatja vagy megváltoztatja. (Márai Sándor: Egy polgár vallomása, Remenyik Zsigmond: Sarjadó fű, Zsolt Béla: Villámcsapás, Kádár Lajos: Tyukász Péter, Mezössy Mária: Tűztánc.) A másik fajta, amikor az író nyíltan Önéletrajzot ír ugyan, de nem mond le a szépirodalmi eszközök használatáról sem s ezt meg is vallja. Ilyen pl. Kassák Lajos: Egy ember élete, Móricz Zsigmond: Életem regénye. Igen érdekesen világít rá erre a típusra Kassák Lajos vallomása: „És kihangsúlyozom, hogy az én értelmezésemben nem művészetet csinállok. Nem elsődlegesen teremteni akarok, csak egy megteremtett lénynek, magamnak a múltját akarom visszaidézni olyan eszközökkel, amilyenek rendelkezésemre állnak. Speciálisan művész vagyok s így eszközeim itt is csak a művészet eszközei maradnak. Lesznek, akik velem ellentétben ezt a munkámat is művészetnek fogják nevezni, én csak az élet reflexét akarom adni, szinte iskolázatlan egyszerűséggel és mechanikus pontossággal.“ Ez a „mechanikus pontosság“ természetesen nincs meg a műben s ez nem hiánya, hanem inkább erénye, de nem is lehet meg már csak azért sem, mert az író az előadást tele-szövi párbeszédekkel. Ezek a párbeszédék csak az emlékezet és a képzelet közös munkájából jöhettek létre s nem a valóság mechanikus lerögzítéséből.

A harmadik csoportba tartozó művek írói kifejező eszközeikben is inkább tárgyilagosak és tudományosak akarnak lenni. Keveset változtatnak a nyers valóságon, a párbeszédet majdnem teljesen mellő-zik s az anyag kiszemelésében is inkább tudományos, mint művészi szempontokat követnek. Veres Péter nyíltan kimondja, hogy nemcsak nem keres művészi eszközöket és hatásokat, hanem egyenesen kerüli őket, hogy a „tiszta igazság“ megírásában ne befolyásolják, ne korlá-tozzák. „Az önéletrajz — írja — az egyén történetírása önmagáról s ez csak úgy értékes a többi ember számára, ha csakúgy mint a tár-sadalomról szóló történetírás a lehetőségig objektív. De szemben a társadalomról szóló történetírással az önéletrajz úgy lehet igazán objektív, ha a legigazibban szubjektív, vagyis ha őszinte. Ez pedig csak úgy lehet, ha az irodalmi hatásfokozás művészi eszközeit, az egyes művészi szempontból hatásos helyzetek kihasználását tudatosan mér-sékeli, vagyis ha elfojtja magában a színészt s a szerepalakító mester-embert és úgy közvetíti a valóságot, ahogy az idegeiben érzi és az emlékeiben őrzi.“

Ez a korlátozás azonban nemcsak az eszközökre vonatkozik, hanem az anyagra is. Életének összes eseményeit egy író sem zsúfol-hatja írói alkotásokba, bármilyen nagy terjedelmet szán is rá s bár-milyen felfogással és eszközökkel ír. Ha egy író önéletrajzi művet ad ki, szükségképpen meg kell rostálnia a rendelkezésére álló anyagot.

Mivel élményei közül igen sokat el kell hagynia s ha még a művészi alakításról is lemond, műve igen könnyen nemcsak hiányos, hanem töredékes, torzószerű lesz. Épp ezért tartja pl. Németh László az önéletrajzi regény írását művésziileg megoldhatatlan feladatnak: „Az életnek eggyel több dimenziója van mint a regénynek, az az élet, amely a regénybe fér, az életnek csak a felülete. A mások életéből elég egy felület, a magaméból kevés. Egy ember vagyok, de egy ember több regényalak s keveset tud az magáról, aki maga mer regényének hőse lenni.“ Mi sem igazolja jobban ennek a megállapításnak az igazságát, mint Móricz Zsigmond önéletrajzi regénye. Móricz megpróbálja, hogy „több felületet“ is adhasson s ezért több oldalról próbálja megközelíteni és az olvasó elé állítani hőst: önmagát. A teljes dimenziót megrajzolni azonban így sem sikerült. Az emberi élet felületeinek száma végtelenül sok és a teljességre törekvés eleve sikertelenségre van kárthatatva; ráadásul művészi tekintetben is megbosszulja magát, mert unalmas ismétlésekre készíti az író s szétveti a mű szerkezetét. Ezért a legtöbb író kiválaszt egy szempontot s aszerint szemeli ki és válogatja össze műve számára életének eseményeit. Így pl. Németh László és Veres Péter az erkölcsi személyiségük és világnézetük kibontakozására fontos környezeti hatásokat és élményeket emelik ki, minden más közömbös számukra s egyenesen kerülnek a pusztán hatásvadászó részleteket, leleplezéseket, s amint Németh László gúnyosan megjegyzi: „Aki arra kíváncsi, hogy milyen gyöngéit fedeztem fel mint gyermek szüleimnek s nemi felvilágosulása emlékeit az enyéimmel akarja összehasonlítani, adjon fel minden reményt.“ Veres is kijelenti, hogy életének pusztán szórakoztatás szempontjából felhasználható részleteivel nem fog művében foglalkozni: „A világnézeti közösség adja meg a magyarázatát annak, miért hiányoznak ebből az írásból az idillikus részletek, a hangulati felolvadásra, a sajátos szórakoztató — művészi hatásra való törekvések. Én ma, amikor magamról beszélek, csak azt mondhatom el, amit világnézetem fontosnak tart, mert emlékezetem is csak azt őrzi.“

Az élmények megrostálása és kiválogatása történhetik a művészi szempontok erősebb érvényesítésével is. Így történik ez különösen a szorosabb értelemben vett regényszerű feldolgozásoknál. Azonban a tiszta művészi szempontok itt sem érvényesülnek mindig teljesen; igen sokszor világnézeti és politikai propaganda is befolyásolja az író anyag megválogatásában és megvilágításában. Néha a regényforma alig más, mint óvatos búvóhely, mivel az író szélsőséges elveit és kritikáját nyíltan nem meri megvallani és hirdetni. Ez a regényformába bujtatott célzatosság gyakran nemcsak a tárgyi, korképszerű anyagot torzítja el és hamisítja meg, hanem pusztán művészi szempontból is sokat árt ezeknek a műveknek (pl. Zsolt Béla és Reményik Zsigmond regényeinek). A művészi harmóniának az a tisztasága és teljessége, amely Tamási Áron Szülőföldem c. művét oly vonzóvá s egyben esztétikailag is oly értékesé teszi, csak kivételesen található meg ebben a műfajban.

Az önéletrajzi regényformának mind az írókra, mind magára az irodalomra vannak jó és rossz hatásai és következményei. A már

túlságosan szárazzá és prózaiassá merevedő naturalista és analitikus regénystílus után az önéletrajzi regény tárgybeli újszerűségét, változatosságot és stílusbeli üdeséget, frissiséget hozott magával. Az a sok líra, amely ezekbe a regényekbe belesodródik, az előadást nemcsak közvetlenebbé, hanem színesebbé és hangulatosabbá is teszi. Az önéletrajzi regény megírása sokkal nagyobb mértékben fűti az író agyát és szívét, mint más közömbös műé s ez természetesen hatással van az anyag formába öntésére is. Hogy milyen mélyen érinti az önéletírás munkája az író, nagyon jól megvilágítja Móricz Zsigmond nyilatkozata: „Bevégeztem életem regényét. Ma három hónapja egyetlen pihenő napom, sem éjszakám nem volt. Egyetlen izzásban égett agyam: talán soha ennyire nem fűtött át a tűz.“

Az önéletrajzi regények legtöbbször tárgyi szempontból is érdekesek. Bevilágítanak abba a környezetbe, amelyben egy-egy írói egyéniség kialakult s feltárják azokat a hatásokat, amelyek lelküket és tehetségüket érték és formálták. Gyakran az írók egyes műveinek rejtett forrásai is előbukkannak ezekben a regényekben.

Irodalomtörténeti jelentőségükön kívül kortörténeti szempontból is értékesek ezek az önéletrajzi regények már ma is s még inkább azok lesznek a jövő történetíró számára. Mint hatalmas, gazdag színes kaleidoszkópban szemlélheti bennük az elmúlt 50—60 év történetét, a legváltozatosabb beállításban és megvilágításban az írók társadalmi és művelődési környezete, egyénisége, életfelfogása, politikai és szociális elvei szerint. Az írónak a hétköznapi embernél nagyobb érzékenysége felfog s tökéletesebb kifejező készsége kifejez olyan jelenségeket és tüneteket, amelyeket tudósabb felkészültségű kortársak sem tudtak felfogni, sem kifejezni. S mivel az igazi nagy író nemcsak önmagának a kifejezője, hanem annak a kisebb-nagyobb közösségnek is, amelyhez a vérség vagy a társadalmi helyzet kapcsai fűzik: egy ilyen írói megnyilatkozás nem csupán felszínes, múló egyéni benyomások megszólalása, hanem mély rétegekből feltörő közösségi élmény kifejezése is. Ezért nyújtanak ezek a vallomások sok érdekes felvilágosítást a kortörténeti kutatás számára még akkor is, ha talán itt-ott szándékosan vagy öntudatlanul el is térnek a nyers valóság adataitól. Az adatokban lehetnek kisebb-nagyobb hibák, de egy korszak szellemi, érzelmi és erkölcsi állapotának mégis hű őrzője és igen finom tolmácsa lesz ez az irodalom.

Az önéletrajzi regény-dívatnak azonban megvannak a kóros hatásai is, különösen magukra az írókra. Az igaz, hogy bennük az előadás közvetlenebb és üdőbb, de másfelől pongyolább és gondatlanabb is; ezenkívül az író a kényelmes keretben sok fölösleges fecsegésre hajlik. A háború utáni regényírásnak különben is nagy baja a szószaporítás. Az önéletrajzi regény íróját még inkább kísérti ez a veszedelem. Az író szívesen időz el gyermekkora kedves emlékeinél s szeretne belőlük minél többet átadni az olvasónak is. De nem számol azzal, hogy sok olyan apróság, amely neki egyéni okokból kedves és fontosnak is látszik, az olvasót, akihez ilyen érzelmi szálak nem fűződnek, kevésbé érdekli.

A másik veszedelem az, hogy az önéletrajzi regény elszoktatja az írókat a komoly művészi munkától. Mivel az író készen kapja anyagát, a tétlenségre kárhozott alkotó képzelet elsorvad, szerkesztőművészete sem fejlődik, mert az életrajzi regénynél legtöbbször az egyszerű időbeli sorrend a szerkezet váza és alapja. S mivel az író különben is kevésbé törődik a művészi követelményekkel, sok a szerkezetet bontó elem: öncélú epizód, elmélkedés, kitérés, időbeli ide-oda ugrálás.

De az író jellemző ereje sem igen fejlődik ezzel a műfajjal. Az író nem maga teremti hőseit, nem is igen alakíthat rajtuk: csak megfigyel és leír, vágy még ezt sem, mert pusztán emlékezetből rekonstruál. Természetesen valódi tárgyilagosságot, elfogulatlanságot csak elvétve lehet ilyen művekben találni, mert nemcsak a családi viszonyból fakadó érzelmi elfogultság teszi szubjektívvé az ábrázolást, hanem a társadalmi és világnézeti érdekelttség is.

Különösen veszedelmes ez a regényfajta a kezdő írókra. Korunkban igen sok embernek van megírásra érdemes nagy élménye. Ez a magyarázata annak, hogy fiatal írók első művükkel sokszor meglepő és legalább részben meg is érdemelt sikert tudnak aratni. Ámde ezek az életélmények rendszeresen csak egy regényhez szolgáltatnak elegendő újszerű anyagot. Amint az élmények elfogynak, kifogy az író mondanivalója is és későbbi művei üresek, szürkék lesznek. Ezért van ma oly sok egykönyvű író. A kiadók az első siker után — itt persze igen nagy szerepe van a reklámnak s a kiadói érdekeket szolgáló kritikának is — erőltetik, hogy az író minél előbb lehetőleg hasonló új regényt írjon számukra. Ennek az erőltetett munkának az eredménye legtöbbször százalmas, szinte ijesztő hanyatlás. Nem engedik kiforrni, kiérni az írókat, nincs meg a fejlődés természetes menete s ez az oka nagy ígéretnek teljes elkallódásának vagy tengődő elzúllásának.

A regénynek a háború után megkezdődött vajúdása még nem ért véget s az önéletrajzi regény ebből a szempontból igen keveset jelent s a kívánatos kibontakozást önmagában nem igen fogja előidézni. A modern lírában egyre jobban érezhető és diadalra jutó megtisztulás azt mutatja, hogy az új irodalom útja, tehát az új regényé is a tisztulás felé vezet.

Az új regény nem lesz önvallomás, sem politikai pamflet, sem menekülési eszköz, sem pusztá korrajz, sem merő világnézeti vagy társadalmi propaganda, hanem végre ismét igazi regény, amelyben a mese visszakapja jogos uralmát és első helyét, amelynek szereplői nem a kortársak nyílt vagy álcázott fényképmásolatai, hanem az író termelő művészetének gyermekei. Ebben a regényben is lesz korszerű eszmevilág, ennek is meglesz a „Fart pour Tart“ sivár egyoldalúságán felülemelkedő nemzeti és szociális hivatása és szerepe, de lesz arra is elég ereje, hogy ezt a rendeltetését mindig művészi módon és művészi eszközökkel szolgálja, mint ezt a múlt század nagy realista regényírói: Dickens, Tolsztoj és Flaubert tették.